

УДК 37.011.31

*Анастасія Ратушинська,
аспірант
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

САМООСВІТНЯ КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Специфіка праці вчителя спонукає його поповнювати знання і вміння все життя. В системі неперервної освіти самоосвіта виконує роль сполучної ланки між дискретно поступовими ступенями і стадіями організованого навчання, надаючи освітнього процесу цілісний і східний характер. Кожен педагог повинен побудувати свій шлях досягнення вершини професіоналізму і прагнути до неї. Необхідні для цього організаційно-педагогічні умови розглядаються у статті.

Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня компетентність, неперервна освіта, педагогічний пошук, рефлексія, самопізнання, самоаналіз, моніторинг, творчість, інноваційність мислення.

Специфика труда учителя побуждает его пополнять знания и умения всю жизнь. В системе непрерывного образования самообразование исполняет роль связующего звена между дискретно постепенными степенями и стадиями организованной учебы, давая образовательному процессу целостный и восходящий характер. Каждый педагог должен построить свой путь достижения вершины профессионализма и стремиться к ней. Необходимые для этого организационно-педагогические условия рассматриваются в статье.

Ключевые слова: самообразование, самообразовательная компетентность, непрерывное образование, педагогический поиск, рефлексия, самопознание, самоанализ, мониторинг, творчество, инновационность мышления.

The specific of labour of teacher induces him to fill up knowledge and ability right through life. In the system of continuous education a self-education is carried out by the role of interlink between discretely gradual degrees and stages of the organized studies, giving educational process integral and east character. Every teacher must build the way of reaching the summit of professionalism and aspire to it. Necessary for this purpose organizationally pedagogical terms are examined in the article.

Key words: self-education, self-education competency, continuous education, pedagogical search, reflection, self-knowledge, self-examination, monitoring, creation, innovaciynist' thought.

В умовах нової освітньої парадигми сучасній початковій школі необхідний педагог, який не тільки знає свій предмет досконало, але і здатний створювати всі необхідні психолого-педагогічні умови для розвитку і саморозвитку особистості учня.

Уміння керувати процесом постійної зміни учня і сходження його до більш високого рівня свого розвитку передбачає сформовану здатність вчителя початкових класів здійснювати самостійний педагогічний пошук, вирішувати на науковій основі творчі завдання в педагогічній ситуації, які не мають заздалегідь відомого результату, по суті бути дослідником в безперервно мінливому, багатовимірному освітньому просторі [5, с. 11].

Ця сторона професійної підготовки вчителя завжди була актуальною, та її значення особливо зростає в умовах модернізації вітчизняної освіти. Це обумовлено як визначальною роллю практико-орієнтованої педагогічної науки, так і самоосвітньою роботою вчителя у вирішенні тактичних і стратегічних освітніх завдань.

Постійний аналіз різноманітних педагогічних ситуацій вимагає від вчителя самостійного пошуку оптимальних шляхів їх вирішення на основі моделювання, діагностики параметрів, визначення педагогічно доцільних шляхів вирішення, проектування можливих результатів [10, с. 8].

Основною умовою такої діяльності вчителя виступає його самоосвітня компетентність. Проте на даний момент вчителя початкових класів спіткаються зі значними труднощами у своїй самоосвітній діяльності. Недостатній рівень науково-теоретичних знань, методологічної та методичної підготовки по самоосвіті не дозволяє вчителю успішно ставити і вирішувати завдання у навчально-виховному процесі належним чином.

Ці обставини визначають необхідність формування не просто окремих самоосвітніх умінь вчителя, а і його самоосвітньої компетенції як системно-цілісного феномена, що дозволяє поєднувати фундаментальність професійних знань з інноваційним мисленням і практично-орієнтованим науковим підходом до вирішення конкретних освітніх проблем за допомогою самоосвітнього процесу [1, с. 8]. Великі можливості для досягнення цієї мети дає система неперервної педагогічної освіти.

Слід зазначити, що формування самоосвітньої компетенції – складний освітній і творчий процес. Наявність і сформованість самоосвітніх знань і умінь є однією із яскравих характеристик рівня професійної зрілості педагога. У зв'язку з цим проблемам розвитку тих чи інших аспектів самоосвітньої компетенції вчителя і його діяльності присвячені роботи багатьох вчених: Ю. К. Бабанського, С. Г. Вершловського, В. І. Загвязинського, Л. В. Занкова, К. К. Краєвського, Н. В. Кузьміної, Ю. М. Кулюткіна, І. Я. Лернер, А. М. Новікова, В. Панасенко, П. Є. Решетникова, М. І. Скаткіна, Т. І. Степанової та інших.

Аналіз стану проблеми в науковій літературі дозволив виявити неоднозначність підходів дослідників до поняття «самоосвіти»

(А. Я. Айзенберг, А. П. Бондаренко, З. Гуц, А. К. Громцева, В. С. Ільїн, Г. М. Коджаспирова, Л. С. Колесник, М. Г. Кузьміна, О. В. Малихін, Н. І. Підкасистий, Б. Ф. Райський, І. А. Редковец, В. А. Сластьонін, Г. І. Щукліна, Е. Н. Ястребцева та ін.). Існуючі відмінності розглянутих нами тлумачень можна пояснити тим, що кожен дослідник застосовував конкретну теорію в певній галузі педагогіки для вирішення актуальних проблем у конкретній педагогічній області.

Дослідження опиралися на фундаментальні праці, присвячені: специфіці педагогічної діяльності (В. І. Загвязинський, В. А. Сластьонін); природі педагогічного знання (В. В. Краєвський); педагогічної діагностики у школі (А. І. Кочетов, О. Я. Савченко, М. І. Шилова); цілісності навчально-виховного процесу (В. П. Беспалько); педагогіці творчого саморозвитку (В. І. Андрєєв, Н. П. Волкова); теорії проблемно-розвиваючого навчання (В. В. Давидов, М. І. Махмутов); ціннісному педагогічному проектуванню (О. Г. Прікот); розвитку особистості в системі неперервної освіти (С. Г. Вершловський, А. І. Кузьмінський); формування професійної компетентності педагога в системі підвищення кваліфікації (Р. Х. Гільмеева); особистісно-цілісного підходу (Є. В. Бондаревська, В. В. Серіков); формування педагогічного моніторингу (Л. П. Качалова, А. А. Орлов, П. Є. Решетніков); неперервної освіти педагогів (Н. М. Ващенко, Р. А. Ісламшін) та ін.

Однак проблема формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів в системі неперервної освіти предметом спеціальних досліджень вчених і практиків не виступала. Це пов'язано, мабуть, з недостатньою розробленістю теоретико-методологічних основ формування самоосвітньої компетенції вчителя і відповідною технологією цього процесу, специфікою педагогічної діяльності вчителя початкових класів. Крім того, недостатньо дослідженими і розробленими є педагогічні умови формування самоосвітньої компетенції вчителя в системі неперервної освіти.

У цій ситуації процес формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів у контексті неперервної освіти виступає комплексним об'єктом переосмислення, модернізації та реконструкції і повинен трансформуватися системно в доведенні та методології, змісті та технології, в модусі нового часу.

Слід звернути увагу на те, що неперервна освіта – одна з основних понять сучасної педагогіки. Вона повинна охоплювати все життя людини.

Як відомо, в післявузівський період формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів займає найбільший в часовому обчисленні інтервал. Більш того, на цьому етапі відбуваються найбільш суттєві якісні зміни у самоосвітній діяльності. Виникають умови для досягнення вершини самоосвітньої компетенції вчителя [9, с. 3; 15, с. 272]. Разом з тим, очевидно, що основа цієї діяльності і у чому її успіх закладаються у період навчання майбутнього вчителя у педагогічному

коледжі і вузі. Причому майбутній вчитель виявляється професійно підготовленим до наукової і практично-експериментальної роботи в школі, якщо володіє самоосвітньою культурою, способами, методами та методиками вирішення педагогічних завдань в процесі самоосвіти, види й особливості яких в процесі подальшої трудової діяльності можуть змінюватися. У зв'язку з цим за принципом зворотнього зв'язку повинен коригуватися і процес підготовки майбутнього вчителя, який забезпечує формування його необхідних самоосвітніх якостей, знань і умінь відповідно до актуальних потреб педагогічної науки і практики [2, с. 65].

У цих умовах самоосвітній компонент педагогічної діяльності вчителя необхідно розглядати в рамках діалектики частини і цілісно, професійної компетентності вчителя в цілому і самоосвітньої компетенції як її складової органічної частини. У цій якості самоосвітня компетенція постає як відносно самостійний системно-цілісний феномен, що формується в процесі всієї професійної діяльності вчителя. Тому роль системи неперервної освіти у формуванні самоосвітньої компетенції педагога як системоутворюючого компонента професійної компетентності педагога стає ще більш актуальною.

Таким чином, виявляються суперечності між зростаючими вимогами до вчителя початкових класів у самоосвітній діяльності та відсутністю у педагога самоосвітньої компетенції як системно-цілісного феномена, необхідного для успішної реалізації цієї діяльності; системно-цілісним характером самоосвітньої компетенції вчителя і відсутністю адекватної системно-технологічної моделі її формування в умовах неперервної освіти, а також відсутністю методологічного та науково-методичного забезпечення цього процесу.

Названі протиріччя дозволяють визначити проблему: які педагогічні умови формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів у системі неперервної освіти? Все це у комплексі виводить проблему формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів на чільне місце в теорії педагогіки та практиці освітньої діяльності.

Ми впевнені, що тільки в рамках комплексного дослідження, яке включає в себе аналіз теоретичних і емпіричних аспектів проблеми, можливий ефективний пошук загального технологічного алгоритму процесу формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів в системі неперервної освіти, специфіки його прояви і умов реалізації.

Мета дослідження статті – довести, що самоосвіта являється основною частиною неперервної освіти; також, виявити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови ефективного розвитку самоосвітньої компетентності у вчителів початкових класів в системі неперервної педагогічної освіти.

Досягнення мети дослідження зумовило постановку і вирішення наступних завдань:

1. Проаналізувати місце самоосвіти як складової частини

неперервної освіти в системі психолого-педагогічних проблем.

2. На основі наукового аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури розкрити сутність, структуру та зміст самоосвітньої компетенції вчителя в контексті його професійної компетентності.

3. Виявити дидактичні особливості формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів в системі неперервної освіти.

4. Обґрунтувати та виявити організаційно-педагогічні умови ефективного розвитку самоосвітньої компетентності вчителів початкових класів у системі неперервної педагогічної освіти.

Специфіка праці вчителя спонукає його поповнювати знання і вміння все життя. Психологи встановили: тільки ті знання стають переконаннями людини, які самостійно обдумані і пережиті [3, с. 115; 13, с. 21]. А це можливо тільки в умовах самостійної, самоосвітньої діяльності в організації неперервної освіти педагогів.

Необхідність самоосвіти диктується, з одного боку, самою специфікою вчительської діяльності, її соціальною роллю, з іншого боку, реаліями і тенденціями неперервної освіти, що пов'язані з постійно мінливими умовами педагогічної праці, потребами суспільства, еволюцією науки і практики, всезростаючими вимогами до людини, її здатності швидко і адекватно реагувати на зміну суспільних процесів і ситуацій, готовності перебудовувати свою діяльність, вміло вирішувати нові, більш складні завдання. Суть самоосвіти полягає у оволодінні технікою та культурою розумової праці, вмінні долати проблеми, самостійно працювати над власним вдосконаленням, у тому числі професійним [7, с. 15].

Основними принципами самоосвіти є неперервність, цілеспрямованість, інтегративність, єдність загальної та професійної культури, взаємозв'язок і наступність, випереджаючий характер, доступність, перехід від низької ступені до вищої, варіативність та ін. [11, с. 59].

Самоосвіта педагога є невід'ємною частиною неперервної освіти. Звичайно, отримання додаткової освіти через прослуховування курсів, навчання в інституті для педагога необхідно. Але самостійне підвищення своєї майстерності, досягнення вершин професіоналізму найцінніше. Кожен педагог повинен побудувати свій шлях досягнення цієї вершини і прагнути до неї протягом всього професійного, творчого шляху. Одна з особливостей вчительської професії характеризується необхідністю неперервної освіти. Учитель доти сучасний професіонал, поки вчиться. Прав академік Є. О. Патон, який закликав самого педагога «вчитися до глибокої старості» [8, с. 213], якщо він з користю хоче вчити інших.

Сучасна педагогіка вважає формування умінь і навичок самоосвітньої компетентності вищим етапом навчання і одним з необхідних умов здійснення неперервної освіти [14, с. 315].

Нерозривний зв'язок професіоналізму вчителя з неперервною («продовжуючою», «довічною», «перманентною», «оновлюючою») освітою. Сенс та концепція неперервної освіти: постійне задоволення розвиваючих потреб особистості і суспільства в освіті, всеохоплюючому по повноті, індивідуалізованого за часом, темпами, спрямованості, у наданні кожному можливостей реалізації особистої системи отримання знань [12, с. 25]. Так неперервність освіти мислиться як стадійний і цілісний у своїх елементах довічний процес, що забезпечує поступальний розвиток творчого потенціалу особистості і всебічне збагачення її духовного світу.

Самоосвіта – це по-справжньому вільний і в той же час найбільш складний вид освітньої діяльності, оскільки пов'язаний з процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації і виробленням умінь і навичок самостійно знаходити актуальні знання і трансформувати їх у практичну діяльність [4, с. 189]. Поняття «самоосвіта» і «неперервна освіта» мають на увазі наявність свідомої зацікавленості з боку особистості в отриманні нових знань і навичок, елементів творчого підходу до здійснення цієї потреби. Дані концепції органічно поєднуються і самоосвіта на певному етапі життя особистості (етапі післявузівського навчання, трудової діяльності) стає частиною неперервної освіти.

Неперервна освіта має надати кожній людині можливість формувати індивідуальну освітню траєкторію і отримувати ту професійну підготовку, яка потрібна йому для подальшого професійного, кар'єрного та особистісного росту [6, с. 309]. Неперервність освіти іноді трактується формально як неперервність навчальної діяльності, її продовження після завершення так званої базової освіти. У філософії під неперервністю розуміється цілісність процесу, що складається з окремих дискретно поступових стадій. Стосовно довічного освітнього процесу це означає, що він повинен складатися з послідовно зростаючих ступенів спеціально організованого навчання дає людині право на сприятливі для нього зміни соціального статусу. В системі неперервної освіти самоосвіта виконує роль сполучної ланки між дискретно поступовими ступенями і стадіями організованого навчання, надаючи освітньому процесу цілісний і східний характер [16, с. 137]. Освіта неперервна – принцип організації освіти, що об'єднує всі його ступені і види в цілісну систему, що забезпечує можливість оновлення та поповнення знань і навичок протягом усього життя людини – від раннього дитинства до старості.

Мета неперервної освіти не в тому, щоб людину вчити все життя, а в тому, щоб він навчився вчитися самостійно протягом усього життя. Ефективність розвитку самоосвітньої компетентності вчителів початкових класів у системі неперервної педагогічної освіти забезпечується при створенні наступних організаційно-педагогічних умов.

1. Розробка і реалізація спеціальних програм, які б забезпечили ефективний розвиток самоосвітньої компетентності вчителів початкових

класів у системі неперервної педагогічної освіти. Програма професійного розвитку вчителя початкових класів повина включити в себе можливість дослідницької, пошукової діяльності; поетапного розвитку самоосвітньої компетентності вчителів початкових класів.

2. Володіння способами самопізнання та самоаналізу педагогічного досвіду. Педагогічний досвід учителя є чинником зміни освітньої ситуації. Учитель розуміє як позитивні, так і негативні моменти своєї професійної діяльності, визнає свою недосконалість, а отже, є відкритим для змін.

3. Володіння розвиненою здатністю до рефлексії. Педагогічна рефлексія є необхідним атрибутом вчителя-професіонала.

4. Проведення моніторингу розвитку самоосвітньої компетентності вчителів початкових класів у системі неперервної педагогічної освіти.

5. Використання інформаційних та комунікативних технологій в системі неперервної педагогічної освіти.

6. Готовність до педагогічної творчості.

7. Здійснення взаємозв'язку особистісного та професійного розвитку і саморозвитку.

Основним критерієм оцінки якості навчання і виховання, таким чином, стають не тільки фундаментальність освіти, а й міра оволодіння фахівцями методами самостійного придбання знань і умінь, творчо використовувати їх на практиці.

Проблема формування самоосвітнього компонента професіоналізму педагога завжди була актуальною, значення її особливо зростає в умовах реалізації нової освітньої парадигми. Стратегію сучасної педагогічної освіти становить суб'єктивний розвиток і саморозвиток особистості вчителя, здатного виходити за межі нормативної діяльності, здійснювати інноваційні процеси, процеси творчості в широкому сенсі.

Ця стратегія може втілитися лише при якісно іншій підготовці вчителя, що дозволяє поєднувати фундаментальність професійних знань з інноваційністю мислення і практико-орієнтованим науковим підходом до вирішення конкретної освітньої проблеми. Великі можливості для досягнення цієї мети представляє система неперервної освіти.

Успішне становлення, розширення, інтеграція та розвиток самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів в системі неперервної освіти можливе за умови цілеспрямованого, систематичного освоєння і реалізації системно-технологічного підходу.

Можна зробити наступні висновки.

1. У вітчизняній педагогічній теорії і практиці недооцінюється значення необхідності активного формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів як системно-цілісного феномена, від рівня розвитку якого багато в чому залежить сьогодні стан освітнього простору початкової школи та перспективи її модернізації.

2. Самоосвітня компетентність вчителя початкових класів розглядається нами, як інтегративна, динамічна властивість особистості

вчителя, що виражається в єдності психологічної, науково-педагогічної та практичної готовності до діагностико-аналітико-проектувальної діяльності і реалізується в ній. Самоосвітня компетентність структурно включає в себе компоненти: мотиваційно-особистісний, теоретико-пізнавальний і конструктивно-проектувальний, які відображають специфічні особливості самостійної діяльності вчителя.

3. Вивчення сутності й особливостей самоосвітньої компетенції вчителя, реалізація процесу її формування в умовах неперервної освіти здійснюється в системі ключових понять: професійна компетентність, свідомість і культура, аналітичне мислення, самостійна діяльність, тип вчителя як новатора, готовність вчителя до самостійної діяльності, рівень розвитку самостійних компонентів, системно-технологічний підхід, креативно-технологічні стереотипи мислення і діяльності, інструментально-технологічні засоби та ін.

4. Аналіз готовності вчителя до самостійної діяльності та залучення у наукову та практично-експериментальну роботу дозволяє визначити залежність самостійної діяльності вчителя від якості його теоретичної підготовки та індивідуальних аналітичних особливостей, які у кінцевому результаті формують тип особистості вчителя: репродуктивний, конструктивний, новаторський, творчий. Це дозволяє розглядати і здійснювати процес формування самоосвітньої компетентності в системі неперервної освіти як багатоступінчастий діалектичний процес сходження вчителя від репродуктивного типу до творчого.

5. В якості педагогічних умов формування самоосвітньої компетенції вчителя розглядаються психолого-педагогічні та дидактичні умови.

6. Самоосвітні вміння починають усвідомлюватися і розглядатися учителем як найважливіший і постійний аспект діяльності в процесі практичного осмислення, внаслідок цього у нього формується установка на постійну оцінку і особливо самооцінку, а також аналіз отриманих результатів. Як правило, це пов'язано з його позицією стосовно створення власного досвіду і потреби в його узагальненні.

Сьогодні стало очевидним: однією з головних теоретичних і практичних завдань в умовах модернізації освіти є побудова системи формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів на всіх етапах його підготовки і професійного розвитку адекватної сучасним умовам і суспільним потребам, концептуально та організаційно сумісною й взаємодіючою з середньою професійною і вищою освітою, а також із системою підвищення кваліфікації.

Враховуючи складність і багатогранність проблеми формування самоосвітньої компетенції вчителя початкових класів в системі неперервної освіти, дослідження не претендує на її повну і всебічну експлікацію. Надалі ще буде потрібно проведення ряду досліджень по уточненню та глибшій розробки технологізації процесу формування самоосвітньої компетенції, модернізації її засобів підтримки і розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Принципы полипарадигмальности и гарантированности качества образования в контексте саморазвития конкурентоспособности личности / В. И. Андреев. – Казань : ЦИТ. – Образование и саморазвитие, 2006. – № 1. – С. 8–11.
2. Ващенко Н. М. Повышение квалификации кадров в системе непрерывного образования / Н. М. Ващенко // Советская педагогика. – 1988. – № 8. – С. 65–68.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 479 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
5. Гузова Л. П. Формирование профессиональной культуры учителей начальных классов : методические рекомендации / Гузова Л. П., Ситник А. П. – М., 2002. – 21 с.
6. Даутова О.Б. Инновации и образование / О. Б. Даутова, С. В. Христофоров // Сборник материалов конференции. Серия «Symposium». – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество. – 2003. – Выпуск 29. – С. 309–317.
7. Коджаспарова Г. М. Теория и практика профессионального педагогического самообразования / Г. М. Коджаспарова. – М. : Альфа, 1993. – 117 с.
8. Корнієнко О. М. Патон Є. О. / О. М. Корнієнко // Українська Радянська Енциклопедія. – 2-е видання. – Київ, 1982. – Т. 8. – С. 213.
9. Малихін О. В. Методичні рекомендації для формування у майбутніх вчителів потреби в професійній самоосвіті / О. В. Малихін. – Кривий Ріг : КДПУ, 2000. – 24 с.
10. Маркова А. К. Психология труда учителя / Маркова А. К. – М. : Просвещения, 1993. – С. 8–10.
11. Митина Л. М. Формирование профессионального самосознания учителя / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 59–62.
12. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології / А. С. Нісімчук, О. С. Падалко, О. Т. Шпак. – К., 2000. – 368 с.
13. Панасенко В. Я. Самоосвіта в системі формування професійної компетентності педагогів / В. Я. Панасенко // Завуч. – 2009. – № 10. – С. 21.
14. Сисоєва С. О. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
15. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
16. Слостенин В. А. Педагогика: профессиональная компетентность педагога / В. А. Слостенин. – М. : Мысль, 1992. – 237 с.